

A véleménynyilvánítás szabadságának korlátai az 1848–49-es szabadságharc magyar haderejében

FEJES ERIK*

1848-ban sorra törtek ki a forradalmak Európában, amelyek célkitűzései között kivétel nélkül megtalálhatjuk a szólás- és sajtószabadság elismerésének és biztosításának igényét. Ennek megfelelően a szabad sajtó és ezzel együtt a véleménynyilvánításhoz való jog a polgári átalakulásért és a nemzeti önrendelkezés megteremtéséért utcára vonuló márciusi ifjak 12 pontból álló követelése között is szerepelt. A véleménynyilvánítás szabadsága a hon- és rendvédelmi feladatokat ellátó személyeket ugyanúgy megilleti, mint bárki más, azonban annak gyakorlása a katonailag szervezett testületek hatékony működését biztosító fegyelem, valamint a szolgálati és függelmi rend fenntartása érdekében korlátozásoknak vethető alá, amelynek a megsértése büntetőjogi következményekkel járhat. A tanulmány – a jogi háttér és jogesetek bemutatásával – azokra a kérdésekre keresi a választ, hogy az 1848–49-es szabadságharc időszakában is voltak-e ilyen rendelkezések és azokat ténylegesen alkalmazták-e.

Kulcsszavak: a szólásszabadság korlátozhatósága, az 1848–49-es szabadságharc hadereje, a fegyelem, valamint a szolgálati és függelmi rend fenntartása

---

Limits to freedom of expression in the Hungarian Army of the War of Independence of 1848–1849

In 1848, revolutions broke out one after the other in Europe, all of which included the need to recognise and guarantee freedom of expression and freedom of the press among their objectives. Accordingly, freedom of the press, and with it the right to freedom of expression, was among “The Twelve Points” demands of the youths who took to the streets in March for civil transformation and national self-determination. Freedom of expression is enjoyed by the staff of the armed forces and law enforcement bodies, as by any other person, but its exercise may be subject to restrictions in order to maintain discipline and the order of service and chain of command and to ensure the effective functioning of military bodies, the violation of which may have criminal law consequences. By presenting the legal background and certain cases, the paper seeks to answer the questions of whether such restrictive provisions existed during the War of Independence of 1848–1849 and whether they were actually applied.

Keywords: restrictions on freedom of expression, the armed forces of the Hungarian War of Independence of 1848–1849, maintaining discipline and the order of service and chain of command

---

* Katonai jogász, a Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság katonai büntetőjogi kutatószekciójának elnökségi tagja. A tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségéért köszönettel tartozom a Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár Dualizmus-kori Kutatócsoportját vezető Hermann Róbert történésznek.

1. Bevezetés

1848-ban Európában sorra törtek ki a forradalmak, amelyek célkitűzései között kivétel nélkül megtalálhatjuk a szólás- és a sajtószabadság elismerésének és biztosításának igényét.¹ Ennek megfelelően a szabad sajtó és ezzel együtt a véleménynyilvánításhoz való jog a polgári átalakulásért és a nemzeti önrendelkezés megteremtéséért utcára vonuló márciusi ifjak 12 pontból álló követelése között is szerepelt, méghozzá az első helyen.² Megjegyzendő azonban, hogy a vármegyei nemességet már a rendi-képviselési monarchia időszakában (15–19. század) megillette a gyülekezési jog, amelynek gyakorlása során kifejhették nézeteiket, így az elválaszthatatlan volt a szólás szabadságától.³ Ebből következően az áprilisi törvények jelentősége abban állt, hogy a kiváltságokat, köztük a gondolatok szabad közlésének jogát – az addigi jogegyenlőtlenséget felszámolva – kiterjesztették az ország minden lakosára.⁴

A véleménynyilvánítás joga egyfelől egyéni szabadságjog, másfelől a demokratikus döntéshozatalhoz elengedhetetlenül szükséges politikai alapjog, így annak deklarálása fontos lépés volt az első, 1848. július 2-ára összehívott népképviselési országgyűlés megtartásához. A szólás-szabadság a polgárság számára lehetőséget teremtett egyéni autonómiájának érvényesítésére, az államtól pedig türelem és tartózkodást követelt meg. Egyes véleménynyilvánítások azonban vérselyt jelentettek a közösségi érdekekre, ami alapot adhatott a beavatkozásra.

A haza fegyveres védelme – a Habsburg-ház teljhatalmának visszaállítására irányuló erőszakos törekvések miatt – kiemelkedő társadalmi jelentőséggel bírt, így a haderő rendeltetésszerű működését zavartató tényezők, a fegyelem, a szolgálati és a függelmi rend ellen irányuló megnyilvánulások erre megfelelő indokot szolgáltatottak.⁵ E követelmények megtartásáért a katonák és a nemzetőrök tartoztak felelősséggel, ezért a jogi háttér és a jogesetek bemutatásával azt vizsgáljuk, hogy a szabadságharc időszakában voltak-e olyan rendelkezések, amelyek korlátozták a haderő tagjainak véleménynyilvánítási szabadságát, és alkalmazták-e azokat ténylegesen.⁶

¹ KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan*. Budapest, Osiris, 2001, 140.

² A kiáltványban ténylegesen csak a sajtó szabadsága állt, azonban az feltételezi a véleménynyilvánítás jogának érvényesülését is. BUZINKAY Géza: *Kis magyar sajtótörténet*. Budapest, Haza és Haladás Alapítvány, 1993, 5.

³ HORVÁTH Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, NKE Közigazgatástudományi Kar, 2014, 124.; KOLTAY András: *A szólásszabadság alapvonalai – magyar angol, amerikai és európai összehasonlításban*. Budapest, Századvég, 2009, 169.

⁴ Vö. HORVÁTH i. m. (3. lj.) 265.

⁵ Fegyelem alatt a jogszabályokban, a hon- és rendvédelmi szervezetek működését szabályozó belső utasításokban szereplő, továbbá az előjárók által meghatározott követelmények teljesítését értjük, ami az állomány valamennyi tagjának kötelessége. A szolgálati rend a kötelességek teljesítéséhez és a feladatok végrehajtásához szükséges, jól kidolgozott, a gyakorlatban érvényesülő szervezeti és működési struktúrát, a jogosultságok, valamint a kötelezettségek – mindenki számára történő – pontos meghatározását, továbbá a fegyveres testületek által végzett tevékenység személyi és dologi feltételeinek biztosítását jelenti. E követelmények teszik lehetővé a fegyelem megteremtését és folyamatos fenntartását, így a szolgálati rendet mindig, minden körülmények között be kell tartani és tartatni. A fegyelem és a szolgálati rend alapját a függelmi viszonyok képezik, amelyek garantálják az előjáró, más szolgálati közeg, illetve a feljebbvaló jogát parancsok és egyéb rendelkezés kiadására, továbbá meghatározzák az alárendelt kötelezettségét azok teljesítésére.

⁶ A rögtönítélő hadi s polgári vegyes bíróságok felállítására, szerkezete, eljárása, – s ítéletek alá tartozó esetek meghatározására tárgyában kiadott 1849. évi I. törvény cikk 5. § a) és c) pontja tilalmazta a haza, annak polgári alkotmánya,

2. A magyar haderő

A felkelésről és adózásról szóló 1715. évi VIII. törvénycikk elrendelte a már Zrínyi Miklós (1620–1664) által is javasolt állandó hadsereg felállítását, azonban a magyar katonák a bécsi Udvari Haditanácsnak alárendelve teljesítettek szolgálatot. A rendi országgyűlés nem gyakorolt hadügyi irányítási jogkört, tényleges szerepe a katonai kiadásokban való részesedés megszavazásában és az újoncok megajánlásában merült ki.⁷ A forradalom kirobbanásakor tehát nem volt önálló hadereje az országnak. Ennek orvoslására 1848. április 11-én a császári és királyi sereg Magyarországon állomásozó egységeit a hadügyminisztériumnak rendelték alá.⁸ Ezzel egy időben törvényileg szentesítették az addig – francia mintára – spontán szerveződő nemzeti őrsereget, amelynek feladata béke és háború idején a belső rend fenntartása volt, ugyanakkor kényszerűségből már a honvédó harcok kezdeti szakaszában részt kellett vállalnia.⁹

A kormány – a Habsburg beavatkozás és a belső nemzetiségi fegyveres mozgalmak veszélyére figyelemmel – folyamatos erőfeszítéseket tett az országban állomásozó idegen etnikumú, valamint a főként Galíciában, Észak-Itáliában és az osztrák örökös tartományokban szolgálatot teljesítő magyar ezredek kicserélésére is, ami elé a bécsi hadvezetés sorozatos akadályokat gördített.¹⁰ Ennek eredményeként a pesti Országgyűlés 1848. július 11-én Kossuth Lajos pénzügyminiszter javaslatára 200 ezer újonc és 42 millió forint azonnali hatályú hadihitel megszavazá-

---

függetlensége és területi épsége elleni fegyveres cselekvésre izgatást, valamint az ellenség rendeleteinek, intézkedéseinek és csábító felhívásainak terjesztését. Bár az elkövetők katonák és polgári személyek egyaránt lehettek, a cselekmények csak áttételesen, az idegen érdekek melletti tevéleges kiállás esetleges eredményével gyakorolhattak hatást a haderő rendjére.

⁷ A helyzeten az 1847. november 10-én kezdődő utolsó rendi országgyűlés sem változtatott, mivel annak tagjai a polgári átalakulás keresztültivete érdekében lemondtak a külön hadügyi törvénycikk megalkotásáról. Lásd HERMANN Róbert: *A magyar Hadügyminisztérium és a hadügyi igazgatás szervezete (1848–1849)*. In HERMANN Róbert (szerk.): *A magyar hadügyi igazgatás története 1526–1990*. Budapest, Zrínyi, 2021, 171–172.; CZIÁKY Ferenc: *A magyar katonai büntető és fegyelmi jog ezeréves története*. Budapest, Dunántúl Könyvkiadó és Nyomda, 1924, 136.

⁸ A független magyar felelős ministerium alakításáról szóló 1848. évi III. törvénycikk 6. §-a úgy rendelkezett, hogy „általában minden [...] katonai és [...] honvédelmi tárgyakban Ő Felsege a végrehajtó hatalmat ezentúl kizárólag csak a magyar ministerium által fogja gyakorolni”.

⁹ 1848. évi XXII. törvénycikk a nemzeti őrseregről; *A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai*. Buda-Pest, Landerer és Heckenast, 1848, 5–10.; HAUTZINGER Gyula: *A modern Nemzetőrségről – tények és gondolatok*. Budapest, ZMNE Társadalomtudományi Intézet, 2005, 15–28. E rendelkezések fontos lépései voltak az önálló magyar fegyveres erők megteremtésének, ugyanakkor az áprilisi törvények nem rendezték átfogóan a hadsereg kérdését. A törvénycikkek nem szabályozták a magyar kormány, illetve az Udvari Haditanács és az örökébe lépő Császári és Királyi Hadügyminisztérium, valamint a főhadparancsnokságok viszonyát. Ezt kihasználva az osztrákok a továbbiakban is igyekeztek kezükben tartani a magyarországi katonaság ügyeit, ezért a kezdetekben csak a Helytartótanács, a Kancellária és a Kamara hatáskörében ismerték el a magyar kormány intézkedési jogát. Ennek 1848. június 10-ai rendezését követően Erdély uniója és ezzel együtt az ott állomásozó katonai alakulatok integrálása, a szabadságharc, a magyar országgyűlés feloszlata és a Habsburg-ház trónfosztása újabb és újabb alkotmányos kihívásokat jelentett, ezért a honvédség mindvégig a szervezés és az átszervezés állapotában maradt. Így még az 1849. évi hadjárat idejére sem sikerült egységes jogi és szervezési elven nyugvó haderőt kialakítani, ami a témánk szempontjából jelentőséggel bíró rendelkezések alkalmazására is hatással volt. Vö. HERMANN i. m. (7. lj.) 172–202.

¹⁰ CZIÁKY i. m. (7. lj.) 136–137.; CSIKÁNY Tamás: *Magyar hadtörténelem 1848–1867*. In CSIKÁNY Tamás (szerk.): *A Magyar Honvédség 1848–1989*. Budapest, ZMNE Hadtudományi Kar, 2004, 16–17.

sával létrehozta az önálló nemzeti reguláris véderőt, a honvédséget.¹¹ Mindezek alapján az 1848–49-es szabadságharc fegyveres erejét a serezek és a honvéd zászlóaljok összevonásával kialakított katonaság és a nemzetőrség adta.

3. Jogi háttér

A hon- és rendvédelmi testületek felállítása mellett azok rendeltetésszerű működését mint jogi tárgyat védő jogszabályok megalkotásáról is gondoskodni kellett, mivel a forradalom kitörésekor – önálló haderő hiányában – nem létezett magyar katonai büntető- és fegyelmi jog. Emiatt az Országgyűlés 1848. augusztus 23-án – a magyar hadseregről szóló törvény javaslatának elfogadásakor – megbízta a hadügyminisztert, Mészáros Lázár vezérőrnagyot azzal, hogy a következő ülészig készítse el és nyújtsa be a katonai büntető törvénykönyv tervezetét.¹² Erre azonban – az ehhez szükséges idő hiánya és a harci cselekmények miatt előtérbe kerülő más, sürgetőbb feladatok miatt – végül nem került sor.

A haderő fegyelmének fenntartása ugyanakkor azonnali intézkedést igényelt, ezért a honvéd vezérkar az osztrák jog vonatkozó rendelkezéseinek alkalmazása mellett döntött. Bár a büntetőjogi tényállások nem voltak kellő pontossággal megfogalmazva, és a büntetési tételek is határozatlanok voltak, a joganyag kipróbált és alkalmas eszköz volt a honvédség rendjének megőrzésére, emellett rendelkezésre állt magyar fordításban, a hadvezetés pedig – a császári és királyi seregben ellátott szolgálata miatt – kellően ismerte és bízott benne.¹³ Ezzel szemben a Nemzetőrségi Haditanács elfogadta és 1848. október 6-án hivatalos formában ki is adta a nemzeti őrségre vonatkozó kötelességi, szolgálati és fegyelmi szabályokat, amelyeket Kállay Ferenc őrnagy dolgozott ki.¹⁴ Ezek azonban csak béke idején voltak hatályosak, háborús viszonyok között a nemzeti őrségre is az osztrák jogi előírásokat kellett alkalmazni.¹⁵

Mielőtt rátérnénk a normáknak a témánk szempontjából releváns rendelkezései ismertetésére, indokolt említést tenni Rácz Vilmos hadbíró századosról, aki összegyűjtötte és még 1848-ban könyv formájában elérhetővé tette a haderő működését szavatoló előírásokat, köztük a büntetőjogi rendelkezéseket, ezzel segítve a hadvezetés munkáját.¹⁶

¹¹ 1848-ik év július 2-ikán Pesten egybegyűlt Nemzeti Képviselők Háza üléseinek jegyzőkönyve. Pest, s. n., 1849, 13.

¹² Uo. 54.; SARLÓS Béla: *Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc büntetőjoga*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959, 275.

¹³ SARLÓS i. m. (12. lj.) 278–279., 283. és 287.; BALTHAZÁR Géza: *Haditörvények és fenytő hatalom a szabadságharc idején*. *Honvéd*, 1948/4., 20.

¹⁴ Feltehető, hogy a katonai büntetőtörvénykönyv hasonló rendelkezéseket tartalmazott volna, mivel annak kidolgozásával is Kállay Ferenc őrnagyot bízták meg. Lásd SARLÓS i. m. (12. lj.) 278.

¹⁵ Uo. 287.

¹⁶ RÁ CZ Vilmos: *A hadifenyítő törvények a magyar honvédségre alkalmazva*. Buda-Pest, Müller Adolf, 1848; BALTHAZÁR i. m. (13. lj.) 17.; CZIÁKY i. m. (7. lj.) 137.

3.1. A hadicikkek

A nemzeti forradalmak idején nem létezett egységes osztrák katonai büntető törvénykönyv, az anyagi jogi rendelkezéseket a Mária Terézia uralkodása alatt kiadott és a későbbiekben több alkalommal átdolgozott normák tartalmazták.¹⁷ A szabadságharc jogirodalma alapján megállapítható, hogy ezek közül csak a magyar nyelven 1808-ban közzétett hadicikkeket alkalmazták a honvédségre.¹⁸ A jogszabály negyven büntetőjogi tényállást tartalmazott, amelyek mintegy negyede érintette – közvetlenül vagy közvetve – a katonák véleménynyilvánítási szabadságát.

3.1.1. Az engedetlenség és az illetlenség

A haderő irányításának alapvető eszközeként számon tartott parancs maradéktalan végrehajtását az annak kiadására jogosult személyek elfogadásán és tiszteletén alapuló engedelmisségi készség szavatolja, amelynek fenntartását – kiemelt jelentőségére figyelemmel – minden eszközzel igyekeztek biztosítani. Erre vezethető vissza, hogy a sereghez történő csatlakozást követően esküt kellett tenni – egyebek mellett – az előjárók megbecsülésére, valamint utasításaik teljesítésére, amely kötelezettségek vétkes megszegését szigorúan büntették. A parancs iránti engedetlenség az irányítási jogkört gyakorló személy rendelkezésével való egyet nem értés nyílt kifejezésre juttatása, amire a hadicikkely csak kivételesen biztosított lehetőséget: „ha az Előjáró parancsolja a szolgálattal és az uralkodó Fejedelemnek tartozó hűséggel ellenkezik, vagy ha valamely más rossz cselekedetre irányul, akkor nem csak szabad, hanem valóságos kötelesség annak nem engedelmeskedni, s azt végbe nem vinni. De az ily esetekben is mindenkor illendőséggel és tisztelettel kell az ellen jelentést tenni.”¹⁹

A szolgálati felsőbbség akarataival való szembehelyezkedés minden más esetben büntetendő volt: „I. Aki az Előjáróknak tartozó engedelmisséget a szolgálattal erőszakos ellentállással megsérti, [...] agyonlövetség.” Nyilvános elkövetés esetén statáriális eljárást kellett lefolytatni, mivel az ilyen cselekmény „a szolgálatra nézve [vagy] a többiek [ti. más katonák] szívére rossz befolyással lehet”.

II. Aki a szolgálattal Előjárói parancsolatjának [...] a] tartozó tiszteletnek elmellőzésével, s illetlen magaviseletével magát ellenébe szegezi, illetve aki azt rossz szándékból vagy nagy gondatlanságból végbe vinni elmulasztja, mindenkor keményen, háborúban pedig azon kárhoz képest, mely a szolgálattal való engedetlenségből következett, kiváltképp, ha az gonoszszággal párosult agyonlövettel büntetendő.

¹⁷ CZIÁKY i. m. (7. lj.) 134–135.

¹⁸ *A magyar nemzeti honvédsereg rendszabályai*. Buda, Magyar Egyetemi Nyomda, 1848; *A Magyar Hadsereg szolgálat rendszabályai és hadi törvénycikkelyek*. Kolozsvár, Királyi Főtanoda, 1849; *A császári királyi armádia számára készített hadi tikkelyek*. Bécs, Csász[ári] Kir[ályi] Udvari és Status Könyv-nyomtató Műhely, 1808. Több szerző, így Cziáky Ferenc (7. lj., 135.) és Sarlós Béla (12. lj., 273.) is hivatkozik arra, hogy az Udvari Haditanács az 1819. szeptember 25-én kiadott 1049. számú rendeletével módosította a hadicikkeket, azonban az főként büntetékiszabási kérdésekkel és a hadbíróságok működésével foglalkozott, a tényállásokat nem érintette (Osztrák Állami Levéltár – ÖStA KA Zst MilKom Justiznormalien 7.).

¹⁹ A 3.1. pontban szereplő idézetek forrása *A császári királyi armádia számára készített hadi tikkelyek* (18. lj.).

A magyarázó rendelkezések értelmében az előljárót minden esetben, így szolgálaton kívül is megillette a büntetőjogi védelem. Ennek oka egyrészt az alá-főlé rendeltségi viszony állandóságában, másrészt abban keresendő, hogy a katonáktól elvárt tisztelet nem valamilyen tevékenységhez, hanem az előljáró személyéhez kötődött.²⁰ Ha az engedetlenséget az előljáró idézte elő „igazságtalan, embertelen vagy goromba” magaviseletével, akkor tettéért „a környűállások fontosságához képest igen kemény büntetésre” számíthatott. A „strázsán állóknak, az ide ’s tova járó vigyázóknak és az utcákon fel ’s alá menni szokott éjjeli őrállókkal” szembeni engedetlenség szintén bűncselekménynek minősült, ami súlyosabb megítélés alá esett, ha háború idején követték el. A hadicikkek szerint a következő magatartások különösen alkalmasak voltak az örök tekintélyének megsértésére: „IX. Azokat is keményen meg kell büntetni, akik [...] a strázsán állók megszólítására illetlenül vagy kész akarva semmit nem felelnek, illetve az azokat illendő becsületet meg nem adják, jelenlétükben, valamint közel hozzájuk ocsmány módon kiáltoznak, lár-máznak, beszélnek vagy veszekednek.”

3.1.2. A pártütés

Pártütés alatt a hadicikkek kibocsátásakor a parancsadásra jogosult személyekkel, köztük az uralkodóval mint legfőbb hadúrral, valamint a sereg egységével és rendjével szembeni ellenszegülést, szervezkedést és összefogást értették, ami az egyik legsúlyosabb katonai bűncselekménynek minősült:

IV. Aki mást pártütésre indít, abban részt vesz, vagy olyanokat beszél, ír, illetve cselekszik, amelyekből könnyen pártütés támadhat, a dolog fontosságához képest keményen büntetődjék meg, háború idején pedig agyonlövettessék. Ha a pártütés megtörtént vagy kitörő félben van, az elkövetőt mind béke, mind háború idején rögtönítélő bíróság elé kell állítani.

A tényállást követően a törvényalkotó példálózó jelleggel felsorolta a pártütést kiváltó magatartásokat:

Pártütést indít, aki a többekkel vagy kevesebbekkel való összejövele során az Előljárók, a Szolgálat, a Status, illetve a Monarcha ellen értalmas kijelentéseket tesz vagy oly véleményt formál, ami igen kedvezőtlen érzelmeket kelt a szívekben, aki a foglyokat kiszabadítani vagy a büntetés végrehajtását megakadályozni igyekszik, aki panasz intézése céljából többedmagával keresi fel az Előljárót, továbbá aki a sorban állók vagy más személyek jelenlétében annyira hangosan kritizálja az Előljárókat, hogy annál fogva a többiek is részvételre indíthatnak.

²⁰ Vö. SCHULTHEISZ Emil: A katonai büntetőtörvény (1930. évi II törvénycikk) magyarázata. In FEJES Erik (szerk.): *Schultheisz Emil katonai büntetőjogi értekezései*. Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2018, 173.

A pártütés a mai fogalmak szerint leginkább a zendülésnek, míg az azt előidéző magatartások – a fogvatartás céljának megghiúsítása érdekében tett erőfeszítések kivételével – a bujtogatásnak feleltethetők meg.²¹

A kedvezőtlen érzelmek felkeltésére alkalmas megnyilvánulásoknak a büntetőjog eszközeivel történő megakadályozása kapcsán megjegyzést érdemel, hogy a szabályozás előrehozott védelmet kívánt biztosítani a jogi tárgyat, azaz a szolgálati rendet és fegyelmet veszélyeztető magatartásokkal szemben, ugyanis az elkövető által szított elégedetlenség talaján könnyebben válósulhattak meg súlyosabb függelemsértések.²²

3.1.3. Az árulás

A haderő minden tagja hűséggel tartozott az uralkodónak, akinek elárulását mind békében, mind háborúban halálbüntetéssel sújtották: „Ebbe a bűnbe esik, aki az uralkodó [...] személybeli bátorságát megsérti vagy olyan dolgokban kezd, amely az [...] alkotmány erőszakos megváltoztatását, illetve annak kívülről vagy belülről történő veszélyeztetését eredményezi.” A hadicikkek büntetendő cselekménynek nyilvánították az ellenséggel, a kémekkel és az árulókkal való „czimborálást” is, ami történhetett „akár levelezés, akár beszéd, akár jelek által”. Az árulás megakadályozása érdekében engedély nélkül még „ártatlan dolgokról” sem lehetett üzenetet váltani, az ellenségtől érkezett küldeményeket pedig be kellett mutatni az előjárónak: „Még azok is ezen hadicikkelyek ellen vétkeznek, akik *hamis híreknek terjesztése* által a katonákat, a polgárokat és a föld népét félelembe ejtik, végtére mindazok, akik az árulásról valamit tudnak, de nem jelentik be.”

3.1.4. Az istenkáromlás

A blaszfémiát bűnös és katonához méltatlan magatartásnak tartották, különös tekintettel arra, hogy félték a haderő isteni pártfogásának elvesztésétől, így az ilyen megnyilvánulásokat is büntetni rendelték:²³ „VII. Azokat is, akik oly szókat ejtenek, s oly dolgokat művelnek, melyek által az Istennek tartozó tiszteletet káromló módon megsértik, keményen meg kell büntetni.” A magyarázat több elkövetési magatartást tartalmaz, amelyek között a vallási toleranciát sértő cselekmények is szerepelnek:

    Ez a hadicikkely a vallásnak mindennemű lealacsonyítására kiterjed, akár csúfolódás, akár pajkosság, akár pedig oly értelmeknek és írásoknak terjesztése által menjen végbe, melyek a vallásnak meggyaláztatására és a jó erkölcsöknek megvesztegetésére szolgálnak vagy a különböző felekezetek között gyűlöletet keltenek.

²¹ A zendülést az a büntető anyagi jogi értelemben katonának minősülő személy követi el, aki a szolgálati rend és a fegyelem ellen irányuló olyan csoportos, nyílt ellenszegülésben vesz részt, amely a szolgálati feladatok teljesítését jelentősen zavarja, míg a bujtogatást az, aki társai között az előjáró, a parancs, a szolgálati rend vagy a fegyelem iránt elégedetlenséget szít (2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről 442. és 448. §).

²² Vö. TÖRÖK Zsolt: A katonai bűncselekmények. In MISKOLCZI Barna – GASZ Péter – TÖRÖK Tímea (szerk.): *Új Btk. kommentár 8. kötet. Különös rész.* Budapest, Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó, 2013, 287.

²³ Vö. FEJES Erik: A véleménynyilvánítás szabadságát korlátozó rendelkezések a kora újkori magyar hadi regulákban. *Jogtörténeti Szemle*, 2016/1., 55–56.

3.1.5. *A harci szellem bomlasztása*

A katonák harci kedvének, elszántságának és bátorságának aláásására, valamint a győzelemben vetet hitük megrendítésére alkalmas kijelentések háború idején különösen súlyos, az ütő- és a működőképesség elvesztésében, meghátrálásban és a hadművelet sikertelenségében megnyilvánuló következményekkel járhatnak, mivel a szolgálati kötelem teljesítése alóli kibúvást idézhetnek elő. Ennek megfelelően „az erősség feladásáról ijesztő vagy veszedelmes szavakat ejtőket” is szankcionálták.

3.1.6. *A büntetések*

A parancs iránti erőszakos engedetlenség, a felségsértés és az árulás, valamint a háború idején elkövetett függelemsértések és a pártütés halálbüntetést, míg a katonák véleménynyilvánításhoz való jogát korlátozó egyéb büntetőjogi rendelkezések megsértése „kemény büntetést” vont maga után. A szabadságharc során kiadott gyűjteményes munkákból arra lehet következtetni, hogy a honvéd igazságszolgáltatás a büntetések terén is követte a hadicikkek előírásait, azonban azok határozatlansága miatt új szankciók bevezetéséről kellett rendelkezni. Ennek eredményeként a halálbüntetés mellett lehetőség volt szabadságvesztés büntetés (porkoláb-, köz-, vár- és sánccfogság), ideiglenes vagy végleges jellegű lefokozás, katonai vagy polgári érdemjelektől és tisztségtől való megfosztás, valamint feddés kiszabására.²⁴ Fontos előrelépés volt az is, hogy a honvédekkel szemben nem alkalmazhattak testi fenytéseket, így a korábbiakban elterjedt botütést sem.²⁵

3.2. A nemzeti őrsereg fegyelmi szabályai

A nemzetőrség tagjaira vonatkozó ún. fegyszabályok – a hadicikkekhez hasonlóan – büntetni rendelték a parancs iránti engedetlenséget, a szolgálati tekintély megsértését és az illetlenséget, valamint a lázadást (vö. pártütés).

I. Aki a [...] tisztek, más polgári előljárók, vagy társai irányában a szolgálat ideje alatt, a' tartozó tiszteletet és kíméletet megtagadja, első ízben századosa által négy szemközt megintetik, második ízben – legfőljebb 24 órai – házi fogsággal fenytítettik meg, harmadszor – legfőljebb hat napig terjedő – közfogsággal lakol. [...]

IV. A hivatalos parancsnok iránt engedetlen szófogadatlanságért első esetben két, s másodikban négy, harmadszor hatnapos közfogsággal lakol.

V. Aki a feljebbvalók parancsainak szolgálati dolgokban ellenszegül, hatnapos közfogsággal lakol. [...]

VII. A rendből vagy sorból visszazólamló vagy a fegyvert magától ellökő két 's legfőljebb hatnapos közfogsággal megfenytítettik. [...]

²⁴ CZIÁKY i. m. (7. lj.) 155–157.

²⁵ SARLÓS i. m. (12. lj.) 275.

XV. Azon nemzetőr, aki az őrszolgálatban lévőknek – legyenek bár azok akár nemzetőrök, akár rendes katonák – ellenszegül, aki azokat sértegeti vagy szolgálatuk teljesítésében akadályozza, két, 's a körülmény szerint legföljebb hat napig terjedő közfogsággal büntetettetik. [...]

XX. Tiltatik az önkényes összesereglés 's fegyveresen tanácskozás is. Hogy ha az ily gyűlés a felszólításra el nem oszolnék, az esetet rögtön, a legközelebbi polgári hatóságnak kell bejelenteni. [...]

XXII. A lakásuk helyéről az 1848:22. törvényzcikk 22. §. értelmében kimozdított nemzetőrök útközben illedelmesen tartozván magokat viselni, aki ily alkalommal polgártársainak akár személye, akár vagyona ellen vétséget követ el, az az illető hatóságnak tüstént átadatik. [...]

XXXV. Ha valamely században lázadási szellem mutatkozik, arról a helybeli parancsnok tüstént tudósítandó, hogy az ily esetet, a legközelebbi polgári tisztviselőnek rögtön bejelentse.²⁶

A szabályzat nem értékelte bűncselekménynek az istenkáromlást, ugyanakkor az előljárók és a nemzetőrtársak szolgálat közbeni vagy az annak teljesítésével összefüggő rágalalmazása esetére aránylag súlyos büntetést helyezett kilátásba:²⁷ „első ízben legföljebb kétnapi, másodízben legföljebb hatnapi közfogsággal fenytítettik meg, fennmaradván a sértett félnek a köztörvény útján ezen felül magának elégtételt eszközölni.”²⁸ Mindezek mellett a büntetési nemek – megintés, annak másodszeri alkalmazása, őrszolgálatra küldés, valamint házi- és közfogság – is különbséget mutattak a hadicikkekben írtakhoz képest. Megjegyzést érdemel továbbá, hogy a súlyosabb megítélésű cselekmények miatti eljárást át kellett adni a polgári hatóságoknak.

4. Jogesetek

A jogesetek ismertetése kapcsán előre kell bocsátani, hogy a katonai büntetőeljárások iratanyagai csak töredékesen maradtak fenn, így az ítélkezési gyakorlatot illetően csak általános következtetések vonhatók le.

4.1. Buró János és Takáts János főhadnagyk ügye

A 12. (Nádor) Huszárezred állományába tartozó Üchtritz Emil őrnagy 1849. február 13-án jelentést tett hadosztályparancsnokának, Guyon Richárd ezredesnek, hogy amikor kiküldetéséből visszatért az alakulatához, a 2. század parancsnokát, Buró János főhadnagyot rossz menetkészségi állapotban találta, ezért elvetette a kardját. Kifejtette azt is, hogy az 1. század 1. szárnya tiszt nélkül maradt, mivel Takáts János főhadnagy egy levelet kézbesített, bár a futárszolgálatra elegendő közember állt rendelkezésre. Miután visszatért, Üchtritz utasította alárendeltjét, hogy egységével vonuljon a 7. dandár után. Fél óra elteltével azonban arról értesítették az előljárót, hogy Buró és Takáts főhadnagy lázítást szít ellene: a fiatalabb tiszteket a legénység előtt – nyíl-

²⁶ *A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai* (9. lj.) 55–56.

²⁷ SÁRLÓS i. m. (12. lj.) 285.

²⁸ *A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai* (9. lj.) 69–70.

tan és hangosan – felszólították arra, hogy ne hagyják magukat egy magyarul nem beszélő svábtól utasíttatni és megfeddni.

A feldunai hadsereg parancsnoka, Görgői Artúr vezérőrnagy még aznap utasítást adott arra, hogy indítsanak rögtönítélő törvényszéki eljárást, azonban annak során nem találták Burót és Takátsot „elsőfokú lázítást elkövetetteknek”, így az ügyet az általános hatáskörű haditörvényszék elé utalták. A bűncselekményt végül nem lehetett bizonyítani, ezért az eljáró bírói tanács – szótöbbséggel – felmentő ítéletet hozott. Egyedül Gúthy Elek hadbíró hadnagy látta megállapíthatónak a lázítást, ami miatt a vádlottak agyonlövését javasolta. Az alakulat tisztikara a döntés ellenére nem kívánt a továbbiakban együtt szolgálni Buró és Takáts főhadnaggyal, akik emiatt az áthelyezésüket kérték. Utóbbit a későbbiekben alszázadosná nevezték ki, ami miatt Görgői felháborodását fejezte ki, mivel az érintett „egy huszártiszt gyöngéd becsületérzésével semmiképp meg nem egyeztethető magaviselete következtében” bocsátatott el az ezredétől.²⁹

4.2. A nyakravaló ügy

Petőfi Sándor 1848. október 16-ai századosi kinevezését követően a 28. Honvéd Zászlóaljnál kezdte meg katonai szolgálatát Debrecenben.³⁰ Rövid tiszti pályája során – lobbanékony természete és öntörvényűsége miatt – több alkalommal került összetűzésbe előljáróival, amelyek közül a Mészáros Lázár vezérőrnagy hadügyminiszterrel való konfliktusa, az ún. nyakravaló ügy a legemlékezetesebb.³¹

Az erdélyi hadsereg főparancsnoka, Bem József altábornagy a piski ütközet előtti napon futárként Debrecenbe küldte az alakulatához időközben áthelyezett Petőfit, aki 1849. február 13-án érkezett az ország ideiglenes fővárosába. Miután a tiszt nem jelentkezett önként a hadügyminisztériumban, Mészáros magához rendelte. Petőfi a parancsnak eleget téve 1849. február 16-án megjelent a hadügyminiszternél, azonban az egyenruhája nem felelt meg az öltözködési szabályzatban foglaltaknak. Kászonyi Dániel segédkormánybiztos visszaemlékezése szerint a költő – a vezérkari osztály akkori vezetője, Stein Miksa ezredes figyelmeztetése ellenére – „veres tollas pörge kalapban” és kigombolt ingben ment be a tábornokhoz, „mely egészen elfödte honvédattilája arany gallérját”. Ezt látva a miniszter azt mondta, hogy ha Petőfi nem hajlandó eleget tenni az előírásoknak, nem tartanak igényt a szolgálataira. Erre reagálva Petőfi „goromba kifejezéssel” közölte, hogy „honvéd tisztnek többé nem akar ismertetni”. Másnap a költő levelet írt Mészárosnak, amelyben felajánlotta a lemondását.³²

²⁹ HERMANN Róbert: A köpködős főhadnagy, a lyukas zsebű százados, az önkényeskedő nemzetőr és a többiek – hadbírószági és fegyelmi ügyek a VII. hadtestnél, 1849. február–április. *FONS*, 1997/2., 325–330.

³⁰ URBÁN Aladár: Petőfi Sándor honvédszázados. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1972/4., 633–634.

³¹ Az eset feldolgozását lásd HERMANN Róbert: A „nyakravaló-ügy” – új értelmezési keretben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2016/3., 643–669.; NAGY Sándor: Egy renitens honvédtiszt hányattatásai – Petőfi Sándor konfliktusai a hadseregben 1848–1849. *Folia Historica*, 2000, 67–84.

³² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár – Az 1848–1849-i minisztériumi levéltár – Honvédelmi Minisztérium – Általános iratok – 1849:3139 – H 75 jelzet.

Tisztelt hadügyminister úr!

Megfontoltam a' dolgot, mellyért tegnap magához hivatott ön, 's annak következtében jelentem, hogy kapitányi egyenruhámat levetettem, miután azt nyakravaló nélkül egyáltalában nem lehet viselni, 's miután a nyakravaló-nem-hordás végett több leczkértetést vagy plane kényszerítést nincs kedvem túrni. Én tettem már annyi szolgálatot a' hazának, hogy nekem meg lehetne azt engedni, hogy a' hazát nyakravaló nélkül védhessem; ha önöknek máskép tetszik, ám legyen meg az önök akarata. Egyébiránt: önök letéphették rólam az egyenruhát, de nem téphetik ki kezemből a' kardot... teljesíteni fogom hazafiúi kötelességemet, egyszerű polgári öltözetben mint közkatona; csak arra bátorkodom önöket figyelmeztetni, ne iparkodjanak a' honvéd egyenruhából kirázni az olyan tiszteket, kik minden erejükkel arra törekszenek, hogy e' ruhának elveszített becsületét visszaszerezék; mert az ilyen emberek úgy is nem nagy számmal vannak. Különben tisztelettel maradok

Hadügyminister urnak

Debreczenben, febr. 17. 1849.

polgártársa

Petőfi Sándor, s. k.

A hadügyminiszter meghagyásából a levelet másnap közzétették a kormány hivatalos lapjában, a *Közlöny*ben a következő megjegyzéssel: „Hogy minő levéllel tiszteltetett meg a' hadügyministerium, azt ezennel minden commentár nélkül a' nyilvánosságnak átadja.”³³ Erre válaszul Petőfi megírta *Nyakravaló* című versét, amely a *Márczius Tizenötödike* 1848. február 20-ai számában jelent meg:

Nyakravaló

Nyakravaló nélkül akarod megvédeni hazádat?
Oh te számár te, minő ostoba képzelet ez!
Honszeretet, bátorság s más, mind kófic: az a fő
A katonában, hogy nyakravalója legyen.
Mészáros Lázár, akitől én ezt tanulám, s ő
Tudja, hogy a legfő hősből a nyakravaló,
Mert hisz az ő hada, mely hőslég megfutamúlt volt,
Egytül-egyig mind, mind nyakravalóba' vala.
Nyakravalótalanok, takarodjatok a csataterrrül...
Éljen Mészáros s éljen a nyakravaló!

Debrecen, 1849. február 18–20.³⁴

A gúnyos hangvételi műben a költő félreérthetetlen utalást tett Mészáros gyenge hadvezéri teljesítményére, ami természetszerűleg súlyosan sértette a hadügyminiszter szolgálati tekintélyét.

³³ *Közlöny*, 1849/32., 114.

³⁴ PETŐFI Sándor *Összes költeményei II.* (szerk. CSANÁDI Imre). Budapest, Szépirodalmi, 1953, 628–629.

A lemondást a gyakorlat szerint jóvá is kellett hagyni, amire ténylegesen csak 1849. február 21-én került sor. Ebből következően Petőfi a költemény nyilvánosságra hozatalakor még katonának minősült, így cselekménye függelemsértésnek, az előljáró iránti köteles tiszteletet mellőzésének minősült.³⁵ Ennek ellenére nem történt büntetőjogi felelősségre vonás. A levélben foglaltak ellenére Petőfi kevesebb mint egy hónap elteltével ismét katonai szolgálatra jelentkezett Bem József altábornagynál, aki – intézkedésének a hadsereg fegyelmi helyzetére nézve káros hatásával nem törődve – visszaadta rendfokozatát, sőt később, 1849. május 1-jén őrnaggyá léptette elő. Ezt követően a költő összetűzésbe került Klapka György vezérőrnaggyal is, aki az 1849. május 6-án történt találkozásuk során kifogásolható stílusban kétségbe vonta az igazmondását.³⁶ Petőfi ennek eredményeként írta meg az *Egy goromba tábornokhoz* című versét, amelyet azonban nem tett közzé, így az a szolgálati rendet és fegyelmet nem sértette.³⁷

4.3. A tiszafüredi fővezérváltás³⁸

Az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke, Kossuth Lajos 1849. január 29-én a lengyel hadsereg egykori főparancsnokát, Henryk Dembiński altábornagyot nevezte ki a Tisza mentén összpontosított magyar hadtestek fővezérévé, aki sajnálatos módon nem váltotta be a hozzá fűzött eredményeket. Az 1831-es litvániai visszavonulásáról elhíresült tábornok magyarországi működését elhibázott katonai lépések sorozata jellemezte. Feleslegesnek ítélte Franz von Schlik császári és királyi altábornagy szorongatott helyzetben lévő lovassági alakulatának üldözését, így az csatlakozhatott az osztrák főerőhöz, eldöntve a kápolnai csata végkimenetelét. A vesztes ütközethez nagymértékben hozzájárult az is, hogy Dembiński nem vezényelte kellő időben a hadosztályokat a Tarna vonalára, így az összecsapásban a magyar sereg alig több mint fele vett részt.

A visszavonulás során szintén nem volt ura a helyzetnek: céltalan és fárasztó meneteléseket rendelt el, ami az élelmezés szinte teljes hiánya, valamint a rossz terep- és időjárási viszonyok miatt az állomány nagyfokú demoralizálódásához vezetett. Személyének elutasítottágát tovább fokozta, hogy a mezőkövesdi csata kedvező kimenetelét nem aknázza ki, sem hadászati, sem lélektani szempontból. Tévedései mellett vezetői gyakorlata is komoly aggodalomra adott okot, ugyanis hadműveleti terveit nem közölte senkivel, az alegységeket a hadtestparancsnokok megkerülésével látta el utasításokkal, rendelkezései pedig pontatlanok és gyakran ellentmondásosak voltak.

Mindez egyre nagyobb elégedetlenséget váltott ki, amelynek először az I. hadtest tisztjei adtak hangot, akik kijelentették, hogy előljárójuk, Klapka György vezérőrnagy, vagy a feldunai hadsereg parancsnoka, Görgei ellenjegyzése nélkül a továbbiakban nem tesznek eleget a fővezér utasításainak. A két magyar tábornok a hadseregnek a Tisza túloldalán történő egyesüléséig en-

³⁵ Lásd II. hadicikk.

³⁶ HERMANN Róbert: Goromba tábornokok, goromba költő – a Bem–Vécsey és a Klapka–Petőfi affér. In SZILÁGYI Márton (szerk.): *„Ki vagyok én? Nem mondom meg...” Tanulmányok Petőfiről*. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, 122–182.

³⁷ PETŐFI i. m. (34. lj.) 615.

³⁸ Az eset feldolgozását lásd HERMANN Róbert: A tiszafüredi fővezérváltás. In FÜVESSY Anikó (szerk.): *Tiszafüredi tanulmányok 4. Fejezetek az 1848–49-es szabadságharc tiszafüredi eseményeiből*. Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2000, 31–104.

gedelmességet kért, azonban Görgei röviddel ezt követően maga is megtagadta Dembiński azon parancsának végrehajtását, hogy csapataival maradjon Poroszlón, mivel a települést az elenség több oldalról tűz alá vehette.

Miután Tiszafüredre érve kiderült, hogy Klapkának – a fővezér ellene irányuló ténykedései eredményeként – át kell adnia a hadtestparancsnokságot a szintén lengyel Jerzy Bulharyn ezredesnek, a helyzet tarthatatlanná vált. Ezt érzékelve a főtisztek 1849. február 3-án elhatározták, hogy haditanácsot tartanak. Elnökül a városban tartózkodó Szemere Bertalan főkormánybiztost kérték fel, mivel szerették volna elkerülni annak látszatát, hogy összeesküvést szőnek a kormány ellen. A hadtestek, a hadosztályok és a dandárok vezérkari tisztjei, valamint a zászlóaljparancsnokok részvételével zajló tanácskozáson először Görgei szólalt fel, aki kijelentette, hogy „a hadsereg nem bízik többé Dembińskinek sem képzettségében, sem jószándékában”,³⁹ és javaslatot tett a fővezér felfüggesztésére a kormány döntéséig.

A tábornok saját magatartásának a katonai fegyelemre gyakorolt hatását a későbbiekben így értékelte:

Meg kell vallanom, hogy a' tiszti karnak 's alvezéreknek illy rendkívüli fellépése maga Görgey tábornok úr által is a' katonai disciplinával rendes körülmények között olly annyira össze nem egyeztethetőnek nyilatkoztatott ki, miszerint egyenesen kimondd, hogy ha ő volt volna Dembinszky, és irányában eszerint tagadta volna meg az engedelmességet Görgey, Görgeyt főbe lövette volna, és ezt azért mondja, miszerint a' kormány meggyőződék arról, hogy midőn ő életét, és a' mi előtte még szentebb, becsületét is kész volt koczkára vetni, ezt csak azért tehette, mert lelkének legbensőbb meggyőződése szerint úgy látta tökéletesen a' dolgokat, hogy ha ezt nem teszi, a' hazára nézve roppant veszély fogna következni.⁴⁰

A VII. hadtest hadosztályparancsnokai közül Kmety György alezredes zendülésnek minősítette a történeteket, míg Aulich Lajos ezredes azt fejtegette, hogy „a kormány intézkedéseit be kell várni, s addig a főparancsnoknak engedelmeskedni”.⁴¹ A túlnyomó többség azonban egyetértett Dembiński elmozdításával, azzal a kikötéssel, hogy a helyére ideiglenesen a rangidős parancsokat, Görgeit kell állítani.

Szemere a bizottmányhoz írt jelentésében úgy értékelte, hogy a javaslat elenyésző támogatottsága mellett büntetni kellett volna a függelemsértést, „de ha minden tábornok, ezredes stb. egyhangúlag ezt nyilvánítja, ott a fővezért megtartani annyi, mint feloszlítani a hadsereget”.⁴² Dembiński nem volt hajlandó önként lemondani és az irányítás átvételéhez szükséges parancskönyveket átadni, ezért letartóztatták. Kossuth a történetekről értesülve úgy indult Tiszafüredre, hogy főbe löveti az engedetlen Görgeit, azonban a fővezér teljes ellehetetlenülésével szembesülve végül kénytelen volt – büntetőjogi felelősségre vonás kezdeményezése nélkül – jóváhagyni a haditanács döntését.

³⁹ SZEMERE Bertalan: *Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Okmánytár.* Budapest, Szépirodalmi, 1990. Idézi HERMANN i. m. (38. lj.) 55.

⁴⁰ Kossuth Lajos felszólalása a képviselőház CXXXVI. ülésén, 1849. március 9. *Közlöny*, 1849. március 11., 174.; GÖRGEY Artúr: *Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben I.* Budapest, Európa, 1988, 431.

⁴¹ Pongrácz István 1848–49-es naplójának 1896-os átdolgozása. MNL OL Kézirattár Oct. Hung. 1142. Idézi HERMANN i. m. (38. lj.) 58.

⁴² SZEMERE i. m. (39. lj.). Idézi HERMANN i. m. (38. lj.) 58.

4.4. Keresztes Lajos őrnagy és társai büntetőügye⁴³

A 13. zászlóalj parancsnoka, Kékesy Mihály százados többször a legénység előtt pirongatta meg tisztjeit, akik ezen felháborodva 1849. február 13-án írásos nyilatkozatot tettek, amelyben a következő kijelentés is szerepelt:

[H]a Kékesy zászlói parancsnok úr valamellikünket az arc előtt kíméletlenül és méltatlanul megrohanna, az ily megsértés egyiránt mindegyikünket fogja illetni, s előre is a személyesen megbántottnak, annak elbukása esetére pedig a többinek sorshúzás által lesz legszigorúbb kötelessége a tett megsértés végett elégtételt követelni.⁴⁴

Miután az iromány a hadosztály parancsnokához, Guyon Richárd ezredeshez is eljutott, az ügyben haditörvényszéki eljárás indult. Ennek során Müller János hadbíró százados úgy találta, hogy a vádlottak harmadik fokú engedetlenség és az előjáró iránt tanúsított tisztelet megtagadása vétkében marasztalhatók el. Súlyosító körülményként értékelte, hogy többen összeszövetkeztek, míg enyhítőként a becsületükben sértett tisztek elégtétel iránti szándékát. Mindezek alapján az addig kiállt vizsgálati fogságon felül tíz nap porkolábfogság kiszabását indítványozta, amit a bírói tanács többsége elfogadott. Görgei Artúr vezérőrnagy azonban kegyelmezési jogával élve elengedte a szabadságvesztés büntetést, amelyet az érintett tiszteket maga elé rendelve hirdetett ki:

Önök háborús időben katonai fegyelem ellen elkövetett súlyos büntényért haditörvényszék előtt állottak, s [...el]ítéltettek, most az egyszer kivételes kegyelemből a hozott ítéletet feloldom, vegyék vissza kardjaikat, s menjenek vissza zászlóaljukhoz, de jegyezzék jól meg maguknak, ha még egyszer ily büntényért haditörvényszék elé kerülnek, mindnyájukat főbelövetem; – jó éjt!⁴⁵

4.5. A rokkant vitéz⁴⁶

A dunáninzeni önkéntes mozgó nemzetőrség 2. zászlóaljában szolgálatot teljesítő Gömöri Frigyes alhadnagy 1848. szeptember 30-án súlyosan megsebesült a schwechati csatában. Nehezen gyógyult fel, ezért a 1849. március 31-én nyolc hét szabadságot engedélyeztek számára azaz, hogy annak leteltét követően köteles jelentkezni az alakulatánál. Sebe azonban ez idő alatt sem gyógyult meg, így további egy hónap szabadságot kért, amire azt a választ kapta, hogy ha négy hét elteltével sem épül fel, számfeletti állományba helyezik és megfosztják illetményétől. Gömöri ezen felzúdulva *Egy kis curiosum a hadügyminisztériumtól* címmel cikket írt, amely 1849. június 12-én jelent meg a *Márczius Tizenötödike* hasábjain, benne ezzel a résszel:

⁴³ Az eset feldolgozását lásd HERMANN i. m. (29. lj.) 345–347.

⁴⁴ Hadtörténelmi Levéltár 1849–49 14/281c. Idézi HERMANN i. m. (31. lj.) 345–346.

⁴⁵ Hadtörténelmi Levéltár Tanulmánygyűjtemény – JASKULA Antal: Egy 1849/9-i honvéd emlékezéseiből. (1913). Idézi HERMANN i. m. (29. lj.) 347.

⁴⁶ Az eset feldolgozását lásd HERMANN i. m. (36. lj.) 182–186.

Köszönöm szépen.

Ezen határozat az atyaistent oda utasítja, miszerint az egy hónap alatt a folyamodó hadnagyot meggyógyítsa, vagy ha nem, ő feleljen róla, ha illetményétől megfosztatik.

Megfosztatik pedig – másként kombinálnom lehet – mert:

1. Maga volt oka szenvedéseinek, minek rohant annyira elő, hogy nyakba lőhették.
2. Miért, hogy olly tömérdek idő alatt sem gyógyult be a seb, melly miatt most az álladalom ingyenlőt kénytelen tartani, holott ugy igazságos, miszerint:
3. A ki nem dolgozik, ne is egyék.⁴⁷

A cikk miatt indult eljárás döntése kimondta, hogy Gömöri a történeteket „elferdítve s gúnyos elménkedésekkel kísérve közölte; mely mellőzéséért a szolgálati útnak, s az előljárárság iránt tartozott tiszteletnek, hogy jövőre ilyes alaptalan kikeléseknek elejét vetessék, 14 napi porkoláb-fogságra büntettetett”.⁴⁸

5. Összegzés

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc megteremtette a polgári társadalom kialakulásának lehetőségét, ezzel párhuzamosan pedig megjelentek az első generációs emberi jogok, köztük a szólás szabadsága. Ez a haderő tagjait is ugyanúgy megillette, mint bárki mást, azonban a katonailag szervezett testületek csak olyan jogi előírások megléte és érvényesülése esetén tölthetik be rendeltetésüket, amelyek szavatolják a hatékony működést biztosító fegyelem, valamint a szolgálati és függelmi rend fenntartását.⁴⁹ Erre tekintettel a véleménynyilvánítás jogának gyakorlása korlátozható volt, ami az ismertetett normák és esetek alapján is látható. Az osztrák katonai jogból átvett rendelkezések és a nemzeti őrség fegyelmi szabályai büntetni rendelték minden olyan magatartást, amely a haderőre nézve – közvetlen vagy közvetett – veszélyt jelentett. Ezek közül a legsúlyosabbak, köztük a hadicikkekben pártütésként szereplő lázadás vagy zendülés és a parancs iránti engedetlenség háború idején történő elkövetése, halálbüntetést vontak maguk után. Az ítélezési gyakorlat azonban azt mutatja, hogy e büntetési nemet csak a legvégző esetben alkalmazták.

Az esetjogból kitűnik az is, hogy a katonai büntetőjogi rendelkezéseket nem mindig érvényesítették. Ennek egyik oka, hogy a háború sajátos körülményei olyan helyzeteket idézhetnek elő, amelyekben valamely parancs nem teljesítése nem csupán menthető és igazolt lehetett, hanem egyenesen kötelességgé is válhatott. A jogirodalomban törvényfeletti végszükségnek nevezett eset akkor állhat elő, ha egy magasabb rendű társadalmi érdek kizárólag a védett jogi tár-

⁴⁷ GÖMÖRI Frigyes: Egy kis curiosum a hadügyminisztériumtól. *Márctiusi Tizenötödike*, 1849/46., 183–184.

⁴⁸ MNL OL H84. Hadügyminisztérium. Igazságügyi osztály. 3. doboz No. 2397. – fogalmazvány. Idézi HERMANN i. m. (36. lj.) 186.

⁴⁹ Vö. Engel and Others v. the Netherlands, no. 5100-5102/71, 5354/72, 5370/72, 1976. június 8-i ítélet, § 100.; FEJES Erik: Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélete a Tettrekész Magyar Rendőrség Szakszervezet főtítkárnak bujtogatási ügyében – szólásszabadság és érdekvédelem a rendvédelmi testületeknél. *Jogesetek Magyarázata*, 2016/4., 53–61.

gyat sértő vagy veszélyeztető magatartás által érhető el.⁵⁰ E körbe sorolhatjuk a tiszafüredi eseményeket is, amikor a hadsereg felbomlása csak a fővezér alkalmatlanságának deklarálásával és emiatti leváltásával volt megakadályozható. Petőfi tekintélyértésével kapcsolatban szintén egy büntetőjogon kívüli szempont, a közfelháborodás elkerülése vezethetett oda, hogy a nemzet költőjét a hasonló cselekményt elkövető Gömörivel ellentétben nem vonták felelősségre, bár a forradalom egyik jelszava éppen az egyenlőség volt. Összegzésként azonban elmondható, hogy a haderő rendeltetésszerű működését veszélyeztető megnyilvánulásokat főszabály szerint akkor is következetesen üldözték. Végezetül megjegyzést érdemel, hogy az elkövetési magatartások – lényegüket tekintve – nagy hasonlóságot mutatnak a maiakkal, ami a katonai életviszonyok azóta is változatlan sajátosságaival magyarázható.

Irodalomjegyzék

- A császári királyi armádia számára készített hadi tzikkelyek.* Bécs, Csász[ári] Kir[ályi] Udvari és Status Könyv-nyomtató Műhely, 1808.
- A Magyar Hadsereg szolgálat rendszabályai és hadi törvénycikkelyek.* Kolozsvár, Királyi Főtanoda, 1849.
- A magyar nemzeti honvédsereg rendszabályai.* Buda, Magyar Egyetemi Nyomda, 1848.
- A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai.* Buda-Pest, Landerer és Heckenast, 1848.
- BALTHAZÁR Géza: Haditörvények és fenytő hatalom a szabadságharc idején. *Honvéd*, 1948/4., 17–20.
- BUZINKAY Géza: *Kis magyar sajtótörténet.* Budapest, Haza és Haladás Alapítvány, 1993.
- CZIÁKY Ferenc: *A magyar katonai büntető és fegyelmi jog ezeréves története.* Budapest, Dunántúl Könyvkiadó és Nyomda, 1924.
- CSIKÁNY Tamás: Magyar hadtörténelem 1848–1867. In CSIKÁNY Tamás (szerk.): *A Magyar Honvédség 1848–1989.* Budapest, ZMNE Hadtudományi Kar, 2004, 10–109.
- FEJES Erik: A véleménynyilvánítás szabadságát korlátozó rendelkezések a kora újkori magyar hadi regulákban. *Jogtörténeti Szemle*, 2016/1., 55–60.
- FEJES Erik: Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélete a Tettrekész Magyar Rendőrség Szakszervezet főtítkárának bujtogatási ügyében – szólásszabadság és érdekvédelem a rendvédelmi testületeknél. *Jogesetek Magyarázata*, 2016/4., 53–61.
- GÖMÖRI Frigyes: Egy kis curiosum a hadügyminisztériumtól. *Márczius Tizenötödike*, 1849/46., 183–184.
- GÖRGEY Artúr: *Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben I.* Budapest, Európa, 1988.
- HAUTZINGER Gyula: *A modern Nemzetőrségről – tények és gondolatok.* Budapest, ZMNE Társadalomtudományi Intézet, 2005.

⁵⁰ SCHULTHEISZ Emil: A katonai engedelmesség és felelősség. In FEJES Erik (szerk.): *Schultheisz Emil katonai büntetőjogi értekezései.* Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2018, 401.

- HERMANN Róbert: A köpködős főhadnagy, a lyukas zsebű százados, az önkényeskedő nemzetőr és a többiek – hadbíróági és fegyelmi ügyek a VII. hadtestnél, 1849. február–április. *FONS*, 1997/2., 325–330.
- HERMANN Róbert: A „nyakravaló-ügy” – új értelmezési keretben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2016/3., 643–669.; NAGY Sándor: Egy renitens honvédtiszt hányattatásai – Petőfi Sándor konfliktusai a hadseregben 1848–1849. *Folia Historica*, 2000, 67–84.
- HERMANN Róbert: A tiszafüredi fővezérváltás. In FÜVESSY Anikó (szerk.): *Tiszafüredi tanulmányok 4. Fejezetek az 1848–49-es szabadságharc tiszafüredi eseményeiből*. Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2000, 31–104.
- HERMANN Róbert: Goromba tábornokok, goromba költő – a Bem–Vécsey és a Klapka–Petőfi affér. In SZILÁGYI Márton (szerk.): *„Ki vagyok én? Nem mondom meg...” Tanulmányok Petőfiről*. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, 122–182.
- HERMANN Róbert: A magyar Hadügyminisztérium és a hadügyi igazgatás szervezete (1848–1849). In HERMANN Róbert (szerk.): *A magyar hadügyi igazgatás története 1526–1990*. Budapest, Zrínyi, 2021, 171–205.
- HORVÁTH Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, NKE Közigazgatástudományi Kar, 2014.
- KOLTAY András: *A szólásszabadság alapvonalai – magyar angol, amerikai és európai összehasonlításban*. Budapest, Századvég, 2009.
- KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan*. Budapest, Osiris, 2001.
- PETŐFI Sándor *Összes költeményei II.* (szerk. CSANÁDI Imre). Budapest, Szépirodalmi, 1953.
- RÁCZ Vilmos: *A hadifenyítő törvények a magyar honvédségre alkalmazva*. Buda-Pest, Müller Adolf, 1848.
- SARLÓS Béla: *Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc büntetőjoga*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959.
- SCHULTHEISZ Emil: A katonai büntetőtörvény (1930. évi II törvénycikk) magyarázata. In FEJES Erik (szerk.): *Schultheisz Emil katonai büntetőjogi értekezései*. Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2018, 33–352.
- SCHULTHEISZ Emil: A katonai engedelmesség és felelősség. In FEJES Erik (szerk.): *Schultheisz Emil katonai büntetőjogi értekezései*. Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2018, 401–406.
- TÖRÖK Zsolt: A katonai bűncselekmények. In MISKOLCZI Barna – GASZ Péter – TÖRÖK Tímea (szerk.): *Új Btk. kommentár 8. kötet. Különös rész*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó, 2013, 233–307.
- URBÁN Aladár: Petőfi Sándor honvédszázados. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1972/4., 622–647.